

МУШКЕТИК ЛЕСЯ

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

MUSHKETYK LESIA

a Doctor of Philology, a Corresponding Member of Ukrainian National Academy of Sciences, a chief research fellow at the NASU M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology *Ukrainian and Foreign Folklore Studies Department*

Бібліографічний опис:

Мушкетик, Л. (2019) [Рецензія] Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с. *Народна творчість та етнологія*, 5 (381), 109–112.

Mushketyk, L. (2019) [Review] Kuzmenko O. Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of the Expression (the Period of the First and Second World Wars). Lviv: NASU Institute of Ethnic Studies, 2018, 728 pp. *Folk Art and Ethnology*, 5 (381), 109–112.

Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.

Війни, зіткнення, конфлікти – чому їх так багато в людському житті, в людській історії? Чи вчать вони чомусь сучасну людину, чи змушують замислитися над власними вчинками, чи є трагедійна екзистенція неодмінною умовою існування людської істоти? Століттями розважали над цими питаннями філософи, історики, психологи, та чи знайшли відповідь, зокрема на запитання, чому саме в «цивілізованому» ХХ ст. ці катастрофи набули світового масштабу і змусили страждати мільйони людей? Життєвий досвід, оповіді цих простих трударів, які часто служили лише «гарматним м'ясом» для військових виправ диктаторів, нині є предметом зацікавлення багатьох наук і серед них усної історії, яка на прикладі перипетій українства цього періоду може дати чимало нового, про що раніше було заборонено й думати. З'являються нові книги, матеріали, які, сподіваємося, дадуть відповіді на згадані запитання і допоможуть зрозуміти, чому український народ вийшов з цих випробувань з понівеченням, але не зламанним хребтом.

Одним із таких видань є книга відомої етнологині, співробітниці львівського Інституту народознавства НАН України Оксани Кузьменко, що вийшла нещодавно і є результатом її багаторічної праці над надзвичайно важливою, ще досі недостатньо висвітленою в українській науці та суспільстві тематикою світових воєн і катаклізмів бурхливого ХХ ст., місця українського народу в їх перебігу, його величезних моральних і матеріальних втрат у цей

період. Продуктивним є обраний дослідницею ракурс студій – цей травматичний досвід простежено через долі окремих людей, їхні усні свідчення, приватні автобіографічні історії, сповнені правдивих визнань і спостережень, суджень про пережиті ними події, що протистоять вибудовуваному століттями російському імперському міфу про війни, де нівелюється роль людей і перекручуються, перебріхуються події на догоду офіціозу, панівній ідеології країни. Тому беззаперечною є актуальність, потрібність висвітлення цієї проблематики у наш час, безсумнівною є її новизна – у методології, підходах до вивчення, антропологічному вимірі тощо. Історичний фольклор, усна історія перебувають нині на піку зацікавлень науки та суспільства, натомість постає і багато невіршених проблем на цьому терені, таких як особливості фіксації творів, їх побутування, авторство, термінологія тощо.

За залученням великого масиву матеріалів – як джерельних, так і теоретичних, глибиною й обсягом, роботу О. Кузьменко можна зарахувати до узагальнюючих, фундаментальних праць з терену історичного фольклору згадуваного періоду. Відчувається великий досвід, набутий нею впродовж цих студіювань, згадаймо її численні статті, видання текстів, збірку стрілецьких пісень (2005) і монографію з цієї тематики (2009).

Передусім законстатуємо величезний фактичний, джерельний матеріал, який увійшов до роботи, і який детально розглянуто в першому розділі: *Джерела та історіографія*. Вражає скрупульозність авторки у його фіксації та представленні, крім різного обсягу збірок до монографії увійшло чимало неопублікованого архівного та ін. матеріалу, маловідомих місцевих збірників, періодики, а ще записи самої дослідниці. Відомості про це вміщено нею в окремих рубриках наприкінці книги.

Вивчення згадуваної проблематики О. Кузьменко ділить на кілька етапів: світоглядний, між «фейклогом» і автентикою (радянський), міждисциплінарний (сучасний), що нам видається цілком доречним, як і її оцінка головних праць і постулатів учених минулого і сучасності. (Зауважимо, що у фольклористиці взагалі бракує досліджень навіть традиційного фольклору про війну та інші катастрофи). Сама праця дослідниці репрезентує останній, міждисциплінарний напрям, що дозволяє висвітлити проблему в її багатоаспектності. Таким чином, ученою опрацьовано і долучено до аналізу велику кількість праць з інших теренів знання – передусім історичних, етнологічних, лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, культурологічних тощо.

Другий розділ: *Теоретико-методологічні засади дослідження драматичної екзистенції у фольклорі* покликаний репрезентувати методологію, якою керується О. Кузьменко у своїй праці. Глобальність тематики, охоплення тривалого історичного періоду, неоднорідність, неоднозначність, багатожанровість, складність розглядуваного матеріалу під різними поглядами вимагала і чіткої системи засобів його аналізу, що, наш погляд, цілковито вдалося зробити дослідниці, яка структурувала його у вигляді «згустків пам'яті» чи концептів, а саме фольклорних концептів. Розглядаючи здобутки на цьому терені, вона водночас запропонувала власне визначення фольклорного концепту, описала його структуру, типи, відмінність від загальнокультурного тощо. І хоча на ниві концептології вже накопичено чималий досвід, зосібна лінгвістами та культурологами, ця праця є першим таким розлогим і глибоким аналізом фольклорних концептів і в багатьох питаннях служитиме зразком для подібних студій.

У цьому розділі О. Кузьменко вказує також на спільність та відмінності у звертанні істориків та фольклористів до усної історії, характеризує і традиційну фольклористичну методику. Для подальшого членування матеріалу вона виокремлює мотивами (теми), мотиви й аломотиви (варіанти мотиву), а ще етноконстанти (стійкі вислови, формули), символічні образи (образ-символ, як художньо-виражальний засіб) тощо. Говорить вона і про епізод, як структурну модель пам'яті фольклорних наративів.

Наступні розділи присвячені детальному розгляду окремих концептів. У третьому розділі: *Фатум вояка: трагічне буття людини та концептуальні форми його вираження у необрядовому фольклорі* описано концепти «Війна», «Молитва», «Смерть». Так, у межах першого виокремлено фатальну, тотальну і героїчну смерть. Війна у свідченнях очевидців постає не в мілітарному аспекті, а як світова трагедія, катастрофа, адже ментальності українського народу властива миролюбність, любов до хліборобської праці.

Наповнення концептів чи окремих феноменів у роботі є дуже широким, деталізованим, у діяхронній і синхронній площинах, починаючи з визначення, структури, парадигми мотивів, образів, їх генези, до поетичних особливостей окремих текстів, герменевтичного та іншого аналізу. Є тут і дані про прагматику, виконавство, творчі особливості інформаторів тощо.

У четвертому розділі *«ЗЛО-ДОБРО»: кореляція у параметрах персонажних концептів, на думку О. Кузьменко*, з'ясовано специфіку двох головних концептів: *Ворог* і *Мати*. Під час аналізу матеріалу дослідницею майстерно продемонстровано спадкоємність фольклорної традиції, трансмісію основних традиційних понять і образів у новітній період і, таким чином, актуалізацію, трансформацію, нарощення словесної тканини творів тощо. Приміром, як пише дослідниця, з часом було розширено коло трактування фольклорного «москаля», чи конотації ворога як нелюда і ката. Так само традиційний сакральний образ Матері розширено на поняття матері-страдниці у стрілецько-повстанському фольклорі, матері-сироти у фольклорі невільництва Другої світової війни, матері-рятувальниці у усній творчості про Голодомор.

П'ятий розділ: *Жіноча доля: константи емоційного буття у фольклорі першої половини ХХ ст.* охоплює концепти «Туга», «Сум–Радість», «Страх». О. Кузьменко чимало уваги приділяє гендерним аспектам дослідження, у згадуваних творах у всій повноті відбито жіночий досвід, адже більшість інформаторів є жінками, які емоційніше, ніж чоловіки, виражають свої почуття і постраждали не менше, у їхніх долях і загалом долі народу переважає мінорна домінанта, за більшої незахищеності жінок у їхньому середовищі панував страх і сум, туга, яку вони виливали в піснях, що допомагало їм виживати.

У шостому розділі: *На межі: просторові образи як елементи структурно-семантичного моделювання історичних драм ХХ ст.* йдеться про концепти «Дім», «Неволя», «Могила–Сила–Слава–Україна». Дослідниця розмірковує над питаннями хронотопу, виокремлює складові *Дому* в широкому значенні як *хати, села, церкви*, розглядає фольклор про насильницьке вигнання, виселення, переселення людей, що стало масовим у ХХ ст. В іншому підрозділі представлено різні ситуації *неволі*, чужого простору остарбайтерів, далі багатозначна символіка *Могили*, як місця поховання, місця сили чи слави тощо. Давнє поняття *української слави* у пізніші часи корелюється зі *славною Україною*. Важливою, на думку О. Кузьменко, є маніфестація ідеї державності у повстанських піснях.

У *Висновках* підсумовано основні положення праці, а також здійснено проєкцію на наш час, російсько-українську війну, наголошено на науковій і соціально-політичній вазі цих студій. Авторка пише: «Головним висновком, до якого я дійшла саме в цій праці, є те, що вся українська народна словесна творчість історичного змісту ХХ – ХХІ ст. здатна бути не тільки мовою, яка описує насильство і тоталітаризм минулого століття, але також інструментом обвинувачення будь-якої нової світової війни, її кривавої людиноненавистницької сутності. Крім того, український фольклор можна вважати семіотичним полем, на якому чітко виділено місця екзистенційної травми «кривди», приховані в індивідуальній свідомості та міфологізовані в колективній пам'яті сучасних громадян України, які живуть в епоху вкрай динамічних соціокультурних і політичних трансформацій. А тому записування, наукова атрибуція, публікація та широкий історико-типологічний, функціонально-контекстуальний

аналіз текстів народної творчості, що відображають драматичну екзистенцію людини на тлі воєнних зіткнень ХХ ст., не тільки становить перспективу для досягнення емпіричних знань, але й може бути фундаментом більших для міждисциплінарних теоретико-дослідницьких проектів.

Список використаних джерел і літератури вражає числом бібліографічних одиниць. Дослідницею розроблено ґрунтовний мотивемно-мотивний показчик українських соціально-побутових пісень (уміщений у *Додатках*), що нам видається надзвичайно важливим і потрібним на працюванням, основою подальших досліджень, адже класифікація народної лірики є одним із найскладніших завдань, а сучасного рівня українських фольклорних показчиків загалом бракує в українській науці. Цей каталог, на нашу думку, потребує й окремого видання з долученням зразків текстів. У *Додатках* уміщено також «Звід інформації про записи пісенних парадигм», іменний та предметний показчики, що ще раз підтверджує ґрунтовність і глибину осмислення, опрацювання фольклористкою зібраного матеріалу. Книгу доповнюють гарні кольорові ілюстрації.

Отже, монографія О. Кузьменко «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» є новим словом у науці і, безсумнівно, викличе чималий резонанс як у науковому світі, так і серед широкого кола читачів, збудить у їх душах і пам'яті тремкі спогади про пережите ними самими чи їх близькими, змусить замислитися над досі недооціненими подвигами простих людей, які проклали і нині прокладають нам шлях у майбутнє.